

De docent als rolmodel: een morele plicht

Daan van Riet, ROC Midden Nederland, Utrecht

Juni 2020

Inleiding

Docenten dragen op grote schaal bij aan de vorming van de samenleving. Dit komt eenvoudigweg omdat - in Europese landen in ieder geval - bijna iedereen in contact komt met het onderwijs en dus ook met de docenten. Het pedagogische karakter van het onderwijs is zowel sociaal, maatschappelijk als moreel van aard. Hun werk gaat verder dan het onderwijs van bijvoorbeeld wiskunde. Het gaat ook om de manier waarop je bijdraagt aan het leven van een student. Onderwijs gaat over het worden van een deugdzaam mens in relatie tot zichzelf en zijn omgeving. Dat gebeurt door na te denken over wat het betekent om een deugdzaam mens te zijn. Hiervoor is het noodzakelijk dat de docenten een goed rolmodel zijn. In dit essay stel ik dat dit laatste ook een morele plicht is voor een docent. Dit betekent niet dat het gedrag van de docent onberispelijk moet zijn, de kern ligt in de bereidheid om open te staan voor dialoog.

Onderwijs als karaktervorming

Het onderwijs dient veel doelen. Denk aan leren lezen, schrijven, rekenen en het gebruik van denkvaardigheden. Maar ook kennis over geschiedenis, duurzaamheid en een gezond leven. De laatste twee onderwerpen zijn bijvoorbeeld meer moreel geïntereerd. De student moet bepaalde houdingen ontwikkelen. Het onderwijs erkent hiermee ook de verantwoordelijkheid om meer te doen dan alleen kennis over te dragen van de docent naar de leerling. Het onderwijs erkent ook zijn verantwoordelijkheid voor een duurzame samenleving, burgerschapsonderwijs en komt hiermee openlijk uit voor de invloeden die het heeft op de samenleving. Als gevolg daarvan lijkt het onderwijs zich steeds meer bezig te houden met het persoonlijke leven van studenten. Het onderwijs neemt dus verantwoordelijkheid voor het karakter en de houding van de studenten en is daarom een morele praktijk.

Morele praktijken vereisen een open denken en een dialoog over wat moreel is en wat niet¹. De deugdedthiek geeft veel ruimte voor een open dialoog en reflectie, en erkent de waarde van karaktervorming in het worden van een moreel iemand als het gaat om onderwijs en de daarbij behorende vorming van studenten². Het leidt tot praktische wijsheid, waar ik later op terugkom. In contrast staan deontologie en utilitarisme, denkwijzen welke vaak worden beschuldigd van het reduceren van de ethiek tot een relatief eenvoudige som van het meeste geluk of van het toekennen van een absolute waarde aan slechts één hoogste goed. In het dagelijks leven ervaar je namelijk dat er in complexe situaties meerdere handelingsmogelijkheden voor goed handelen nodig zijn³. De deugdedthiek schrijft geen acties voor, maar vereist een houding en karakter zodat het individu zijn eigen keuzes kan maken op basis van de deugden, afgestemd op de situatie en de ontwikkelde praktische wijsheid. Dit laatste gaat over hoe universele deugden kunnen worden toegepast op bepaalde ervaringen⁴. Men wordt een deugdzaam persoon door ervaringen op te doen, daarop te reflecteren en zo praktische wijsheid te ontwikkelen. Dit vraagt om karaktervorming in het onderwijs, gezien de noodzaak om de deugdzaam handelingen en het deugdzaam

---

¹ Kroon, T. 2009. *Deugden kan je leren*. Pedagogiek in de praktijk: pp. 28-32, februari 2009.

² Holleman, W. 2006. *Onderwijsethiek: een literatuurstudie naar de professionele praktijk van docenten in het hoger Onderwijs*. Universiteit Utrecht

³ Kroon, T. 2009. *Deugden kan je leren*. Pedagogiek in de praktijk: pp. 28-32, februari 2009.

⁴ Oakley, J. & Coking, D. 2001. *Virtue Ethics and professional roles*. Cambridge University Press

zijn te verinnerlijken. Volgens Sanderse⁵ betekent dit dat een school een rijke leeromgeving moet zijn waarin het karakter kan worden beoefend en gevormd. Een van de gevolgen hiervan is dat de docent als rolmodel moet fungeren en dat er voldoende mogelijkheden moeten zijn voor overleg om praktische wijsheid te ontwikkelen.

*"Deugdethiek gaat ervan uit dat de menselijke natuur potentieel goed is, maar gecultiveerd moet worden om zich optimaal te kunnen ontwikkelen. [...] Deugdethiek is een opvoedingsethiek, gericht op continue vorming, op het perfectioneren van zichzelf. Zoals een goede wetenschapper probeert nog beter te worden, zo probeert een vriendelijk mens zijn vriendelijkheid te vervolmaken. Gewoonten helpen. En die gewoontes worden gecreëerd door [...] opvoeding."*⁶ De deugdethiek gaat er dus van uit dat je je het morele gedrag eigen maakt, als een voortdurende innerlijke dialoog over wat een goed mens zou doen. Het is het wezen van een deugdzame persoon, in plaats van zich als één te gedragen. Ik noem dit het vormen van karakter.

In het onderwijs speelt de docent een cruciale rol in het bereiken van de onderwijsdoelen, die betrekking hebben op kennis, vaardigheden, moreel handelen, persoonlijke ontwikkeling en burgerschapsvorming. In het volgende deel zal ik uitleggen waarom dit leidt tot een plicht voor de docent.

De docent als rolmodel

Nu ik het verband heb gelegd tussen onderwijs, de deugdethiek en karaktervorming, wil ik erop uitwerken dat de docent, in het licht van de opdracht van het onderwijs, een rolmodel moet zijn. In het algemeen hebben docenten de morele plicht om zich verantwoordelijk en professioneel te gedragen. Daarbij moeten we professionaliteit niet zien als een eigenschap of een claim die kan worden afgeleid uit een titel of functie. Het is een ethische plicht die voortvloeit uit het vertrouwen dat docenten krijgen van hun studenten, van de ouders van studenten en van de maatschappij als geheel⁷. Een docent wordt vertrouwd op het feit dat zij⁸ het beste voor heeft met de studenten, dat ze weet wat zij onderwijst en dat de student hierover de juiste informatie krijgt om een studie goed te kunnen afronden. Een docent onderwijst niet alleen wat ze weet, maar ook hoe ze is. Studenten worden gevormd door de manier waarop docenten handelen. *Ze staan model voor de nieuwsgierigheid, het enthousiasme en het plezier van het leren*⁹. Door hun handelen geven docenten het goede voorbeeld in bijvoorbeeld intellectuele nieuwsgierigheid of zorg, maar ook in het waarderen van diversiteit en het streven naar een inclusieve samenleving. *Ze staan model voor dezelfde kwaliteiten van democratisch burgerschap die ze aan hun studenten willen introduceren*¹⁰. Wanneer men ervoor kiest om docent te zijn, accepteert ze dat ze een rolmodel is en heeft ze de plicht om zich als zodanig te gedragen. Ik baseer deze bewering op de volgende argumenten.

Ten eerste omdat ze macht hebben over wat ze onderwijzen en dus over wat de studenten op school leren. Ik zal de term *epistemic power*¹¹ gebruiken om uit te leggen wat ik bedoel. Dit bestaat uit a) de invloed die iemand heeft op anderen wat ze wel of niet geloven, lezen of niet lezen en wat ze wel of niet studeren. De docent bepaalt immers wat een student in haar onderwijscarrière moet doen en met welke ideeën, overtuigingen en ideeën van het goede leven de student in aanraking komt. b) De docent heeft invloed op de geloofwaardigheid van de student. De docent kan bijvoorbeeld complimenten geven als iemand het goed doet of op een bepaalde manier spreekt. Dit kan bepaalde denkwijzen bevestigen en dus bevorderen, maar het kan zijn dat de student niet in staat is om andere denkwijzen te identificeren en zal daarmee niet in aanraking komen. Dit zal ook de klasgenoten het idee geven dat bepaalde denkwijzen gewaardeerd worden en de docent kan dus op een sturende manier kunnen werken. De docent kan dus het concept van het goede sturen en studenten een eenzijdig beeld meegeven, wanneer de docent dit wil.

---

⁵ Sanderse, W. 2012. *Character education, a neo-Aristotelian Approach to the Philosophy, Psychology and Education of Virtue*. Eburon: Utrecht

⁶ Steenhuis, P.H. 2008. *Deugden leiden tot een voortreffelijk leven*. Trouw: Amsterdam

⁷ Holleman, W. 2006. *Onderwijssethiek: een literatuurstudie naar de professionele praktijk van docenten in het hoger Onderwijs*. Universiteit Utrecht

⁸ Kan ook hij zijn

⁹ Holleman, W. 2006. *Onderwijssethiek: een literatuurstudie naar de professionele praktijk van docenten in het hoger Onderwijs*. Universiteit Utrecht

¹⁰ Holleman, W. 2006. *Onderwijssethiek: een literatuurstudie naar de professionele praktijk van docenten in het hoger Onderwijs*. Universiteit Utrecht

¹¹ Archer, A., Cawston, A., Matheson, B. & Geuskens, M. 2020. *Celebrity, Democracy, and Epistemic Power*

Dit betekent dat ze veel invloed hebben op het kennisniveau van de studenten, hun manier van denken en wat studenten wel of niet horen van de docent in haar deskundige rol.

Ten tweede heeft de docent politieke invloed op de studenten. Roovers¹² stelt dat iedereen dagelijks politiek bedrijft. Volgens Roovers gaat politiek over alledaagse dingen die het samenleven beïnvloeden en dat is te belangrijk om aan politici alleen over te laten. Dit betekent dat ieder individu een zekere verantwoordelijkheid heeft om zich politiek betrokken te voelen. Dit kan zeker van toepassing zijn op docenten, want zij hebben veel gesprekken over alledaagse zaken en beïnvloeden de leerlingen in de manier waarop zij samenleven. Docenten hebben de eerder genoemde macht, dit betreft ook welke argumenten wel of niet worden gehoord in bijvoorbeeld dialogen in de klas. Denk na over het al dan niet omgaan met duurzaamheid in de klas, iets dat politieke invloed heeft. De docent zal hierin een voorbeeldfunctie moeten vervullen. Het is haar plicht om politieke kwesties op een open manier te bespreken. Door deze politieke invloed hebben docenten een grote invloed op de samenleving, wat de argumenten om goed een rolmodel te zijn nog sterker maakt. In deel 3 zal ik hier verder op ingaan.

Ten derde, en dit is een meer voor de hand liggend argument, moet de docent zeer goed en voorbeeldig zijn in het onderwerp dat ze onderwijst. Een wiskundedocent moet een voorbeeld zijn in het beheersen van de leerstof en er het liefst 'boven staan'. Dit betekent bijvoorbeeld dat de docent de plicht heeft om op de hoogte te zijn van recente ontwikkelingen in haar vakgebied. Dit is de enige manier waarop de docent goed en actueel onderwijs kan geven. Het onderwezen vak verdient een vertegenwoordiger die een zekere liefde voor het vak heeft. Een wiskundedocent die niet van wiskunde houdt, kan geen goede wiskundedocent zijn. Dit is het onderscheid tussen een deugdzame docent en gewoon een wiskundige. Dit kan betekenen dat de docent met studenten praat over de waarde van zijn of haar vak voor duurzaamheidskwesties of het verbeteren van medicijnen. De docent zal dus moeten begrijpen dat haar vak een grotere rol heeft dan het vak zelf. Dit geeft betekenis aan het vak. Op deze manier kan het vak op een waardevolle manier in de maatschappij worden gebruikt. De docent zal het goede voorbeeld moeten geven in dit waardevol en diepgaand gebruik van het vak, wat dus meer is dan alleen wiskunde. He zal in de context van de samenleving begrepen moeten worden.

Daarentegen zou men bezwaren kunnen aanvoeren tegen de plicht van het rolmodel zijn. Het eerste bezwaar zou kunnen zijn dat het beroep van docent al het rolmodel al in zichzelf heeft, er hoeft geen sprake te zijn van een plicht. Daarmee bedoel ik dat een deugdzame docent de plichten niet nodig heeft. Docent zijn heeft een rolmodel in het beroep zelf, dat is vanzelfsprekend. Als de docent de plicht nodig heeft, is zij simpelweg niet geschikt als docent. Die docent *voelt* het niet intern of heeft een gebrek aan – laten we zeggen – waarachtigheid. Een rolmodel zijn kan niet worden 'geïmiteerd' door de plicht, je moet het intrinsiek beleven en uitdragen. Ik weerleg dit bezwaar omdat 1) het onderwijzen van een vak wel tot het beroep van docent behoort, maar dit is vanuit moreel oogpunt niet zo vanzelfsprekend. Een docent kan goed wiskunde onderwijzen en tegelijkertijd het morele karakter van de wiskunde negeren (zie mijn eerdere opmerking over de waarde van wiskunde in de samenleving). Dat maakt dat het rolmodel zijn zoals ik het begrijp niet vanzelfsprekend in het beroep aanwezig is.

Ten tweede zou men kunnen stellen dat een docent niet in staat is om een goed rolmodel te zijn in algemene zin, of dat een plicht niet gerechtvaardigd is. Het gaat hier om de haalbaarheid van een rolmodel. Daarmee bedoel ik dat het verplicht stellen van het zijn van een rolmodel te veel gevraagd kan zijn. Als men kritisch is kan men van een rolmodel verwachten dat het in haar hele leven als uitmuntend voorbeeld dienst. Denk aan het goede rolmodel dat met een elektrische auto rijdt om bij te dragen aan duurzaamheid, of aan de docent die voortdurend anderen op straat helpt om een goed voorbeeld te zijn. Dit lijkt onmogelijk en geeft de docent geen eigen leven. Dit is een belangrijk bezwaar, maar in deel 3 zal ik uitleggen waarom dit geen probleem is.

---

¹² Roovers, D. & Dijk, van. M. 2019. *Wij zijn de politiek*. Ambo | Anthos: Amsterdam

De plicht van een docent als rolmodel

Spurgin¹³ maakt onderscheid tussen een particuliere en generalistische benadering van een rolmodel. Het particuliere is gebaseerd op het principe dat iemand vrijwillig een rolmodel is geworden en dat dit alleen op een specifiek gebied is. Het gaat om bepaalde vaardigheden of kennis die nodig zijn om succesvol te zijn in een bedrijfstak of rol. Van een docent wordt dan verwacht dat hij of zij uitstekend is in het geven van instructie, het eerlijk beoordelen en pedagogisch handelen. Generalisme is gebaseerd op het feit dat het niet vrijwillig is gekozen en dat het rolmodel moet worden verruimd tot bijvoorbeeld een beroepsgroep. Het argument hiervoor is dat iemands gedrag in het algemeen veel invloed heeft op bijvoorbeeld jongeren. Voor een docent betekent dit dat van hen verwacht wordt dat ze in persoonlijke zin deugdzaam zijn. Het zijn van rolmodel zal meer zijn dan een goede instructie of eerlijk beoordelen, maar ook over het zijn van een goed mens nog los van je rol als docent. Het is dus het continu zijn van een rolmodel, niet alleen tijdens taken die bij het docentschap horen. Dit kan ook betrekking hebben op duurzaam gedrag, vriendelijkheid, inclusie of politieke betrokkenheid, waar ik eerder al naar verwees.

Zoals we hebben gezien, is het vanuit het oogpunt van de deugdedethiek logisch om het beroep van docent te beschouwen als het generalistische rolmodel. Spurgin ziet hier echter een probleem van privacy. Iemand kan zich niet voortdurend afvragen of jonge mensen bijvoorbeeld naar je kijken, zoals ik in het laatste bezwaar in deel 2 heb gezegd. Het is onmogelijk voor een docent om aan te nemen dat studenten je 24 uur per dag en 7 dagen per week in de gaten houden. Het zou onredelijk zijn om de docent te vragen alle gordijnen thuis te sluiten als hij of zij bier drinkt. Volgens Spurgin is de docent hoogstens verplicht om alleen in privéomstandigheden te drinken waar geen enkele student haar kan zien. Dit voorbeeld bemoeilijkt de generalistische visie, zo lijkt het. Ik denk echter dat het heel goed mogelijk is om een continu rolmodel te zijn als docent, met in het achterhoofd dat het zojuist gegeven voorbeeld niet kan worden vermeden. De plicht van een rolmodel ligt in de afweging die kan volgen. Een docent is niet verplicht een elektrische auto te besturen omwille van het milieu, kan ook soms vloeken, bier drinken en ongepast boos zijn, terwijl ze weet dat het niet goed is. Het zijn van een rolmodel betekent niet noodzakelijkerwijs dat je het goede voorbeeld moet geven of van onbesproken gedrag moet zijn. Zolang ze maar openstaat voor dialoog en verschillende perspectieven. Dat is de essentie van het rolmodel. Praat met elkaar over bijvoorbeeld karaktervorming en hoe de docent is gevormd. Welke fouten de docent heeft gemaakt, of welke fouten zij nog steeds maakt. De student kan hiervan leren. Het is oké om te erkennen dat het niet gemakkelijk is om deugdzaam te leven. Een goed rolmodel zal deze complexiteit onderkennen en in overweging nemen, zodat jongeren - en ook de docent - ervan kunnen leren en het goede leven in gelijkwaardigheid kunnen verkennen. Als er sprake is van dialoog hierover, en de docent in openheid spreekt en luistert, wordt de grootste plicht van een rolmodel vervuld. Namelijk die van een gelijkwaardig mens.

Een van de gevolgen van mijn benadering is dat het kader voor het zijn van een goed rolmodel ook niet vastligt. Het is denkbaar dat student X zich op een andere manier spiegelt dan student Y, het is aan de docent om voortdurend te beoordelen welke pedagogische en morele taak zij heeft ten opzichte van de student. Er zijn dus twee manieren waarop er als rolmodel moet worden nagedacht. 1) Tussen het rolmodel en de studenten, om het gedrag van beiden te bespreken en zich te ontwikkelen als deugdzaam mens die dit in gelijkwaardigheid onderzoeken. 2) Tussen de docenten om te onderzoeken wat het betekent om een goed rolmodel te zijn, alsmede een intern dialoog bij de docent door reflectie. Alleen zo kan praktische wijsheid als rolmodel worden ontdekt en waargemaakt, dat is de ultieme plicht om een rolmodel te zijn. Het tonen van praktische wijsheid. Sanderse ondersteunt ook het idee van deliberatie. Alleen een voorbeeld zijn in gedrag is niet genoeg, beweert hij¹⁴. Het is van groot belang om uit te leggen door welke deugden de docent wordt gedreven en hoe deze tot stand kunnen komen. Op deze manier begrijpt de student hoe hij deze zelf kan ontwikkelen. De docent moet zich goed bewust zijn van de notie

---

¹³ Spurgin, E. 2012. *Hey, how did I become a role model? Privacy and the extent of role-model obligations*. Journal of Applied Philosophy, Vol. 29, No. 2, 2012

¹⁴ Sanderse, W. 2012. *Character education, a neo-Aristotelian Approach to the Philosophy, Psychology and Education of Virtue*. Eburon: Utrecht

van macht en invloed, en moet ook aantonen dat er fouten gemaakt kunnen worden. Zo kan men zelf beargumenteren dat fouten maken als docent moet.

Er is nog veel te bespreken, bijvoorbeeld wat voor soort relatie er nodig is tussen de docent en de student om dit te kunnen verwezenlijken en het dialoog erover tot stand te brengen. Het vraagt ook om een nadere uitwerking van de manier van overleggen en de eisen aan het dialoog. Voor nu laat ik het bij de uitwerking van het zijn van een rolmodel. In dit essay heb ik laten zien dat de plicht om een rolmodel te zijn aanvaardbaar en gerechtvaardigd is, vanwege de macht die een docent heeft, de politieke invloeden en de noodzaak om het vak dat ze onderwijst te waarderen en in context van de samenleving te behandelen.